

ЄРМОЛЕНКО
Анатолій Миколайович —
член-кореспондент НАН
України, доктор філософських
наук, професор, директор
Інституту філософії
ім. Г.С. Сковороди НАН України

СПАДЩИНА Г.С. СКОВОРОДИ І СУЧАСНІСТЬ (до 300-річчя від дня народження)

Стенограма наукової доповіді на засіданні
Президії НАН України 26 лютого 2020 року

У доповіді висвітлено широке коло проблем, пов'язаних з різними сторонами спадщини Григорія Савича Сковороди, її дослідженням та осмисленням її значення для сучасності. Сьогодні, коли особливої ваги набувають питання української національної ідентичності, українських культурних традицій та інтеграції України в європейський культурний і політичний простір, необхідно активізувати участь наукових установ НАН України в подальшій актуалізації й популяризації спадщини Г.С. Сковороди та його ідей. Це сприятиме формуванню сучасного образу української культури як невід'ємного складника європейської цивілізації та утвердженню міжнародного авторитету вітчизняної гуманітаристики.

Вельмишановний Борисе Євгеновичу!

Вельмишановні колеги!

Насамперед хочу подякувати за можливість і нагоду виступити перед таким поважним науковим товариством. А нагода, справді, доволі важлива, адже 3 грудня 2022 р. виповнюється 300 років від дня народження Григорія Савича Сковороди — видатного українського мислителя, філософа, поета, перекладача і музиканта.

Григорій Сковорода — непересічне явище української культури, важливий *складник* і *чинник* української національної ідентичності. Проте творчість і саме життя Г.С. Сковороди — це насамперед філософія, філософія українського персоналізму. Хоча щодо його спадщини визначень може бути й набагато більше: він родоначальник і філософії серця, і філософії людини, і філософії життя. Втім, слід зауважити, що Сковорода не зводив філософію до життя, а підносив життя до філософії. Інакше кажучи, філософія і була його життям.

Григорій Сковорода — сучасник Канта, вони майже ровесники, і часто-густо наголошуючи на цьому, порівнюють їхню творчість. Справді, обидва були родоначальниками нового

способу філософування: перший — німецького трансцендентального ідеалізму, другий — українського персоналізму.

З першого погляду, порівняння з Кантом виявляється не на користь Сковороди, адже Кант, протагоніст і критик просвітницького розуму, *на той час* багато в чому мав перевагу над, здавалося б, антикварною, дещо навіть архаїчною філософією Сковороди. Однак Кантова концепція, як і вся новочасова європейська філософія після Декарта, здебільшого монологічна. Їй властиве «забуття діалогу», тобто первинних витоків самої філософії, започаткованих діалогами Сократа. А Сковорода протагоніст сократичного діалогу, тому його й називають українським Сократом. Це вкрай важливо саме для сучасного розуміння філософії Сковороди, точніше, розуміння його філософії саме як сучасної.

Тому філософія Сковороди має не тільки історико-філософське значення, — хоча й це вкрай важливо для розуміння української ментальності та ідентичності — вона містить у собі той методологічний потенціал, який розгортається саме сучасною філософією. Адже провідною тенденцією філософії останніх десятиліть є поворот до філософії комунікації: мови й мовлення, діалогу, дискурсу, інтерсуб'єктивності та інтеракції тощо. В основі цієї тенденції лежить неосократичний діалог, який практикується в багатьох царинах взаємодії людей — філософії, політиці, педагогіці тощо. Зауважу також, що ця обставина вкрай важлива не тільки для філософії, а й для академічної науки загалом, адже аргументативні практики — це той фундамент, який об'єднує і природничі, і соціогуманітарні науки.

Філософію Сковороди можна назвати ще й практичною філософією, практичною і в сенсі мовно-практичному, про що вже йшлося, і в сенсі морально-практичному. І це відповідає ще одній тенденції сучасної філософії, яка пов'язана з «реабілітацією практичної філософії», тобто етики, що робить філософію Сковороди вкрай актуальною, а самого мислителя — нашим сучасником. Понад це, Сковорода, як і Кант, віддавав перевагу практичному розуму

Григорій Савич
Сковорода

над теоретичним. І Кант, і Сковорода — протагоністи філософії свободи.

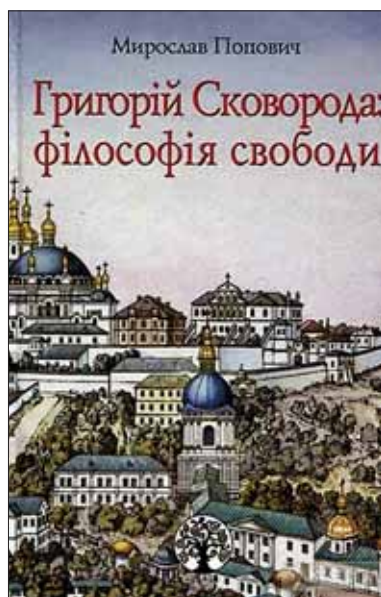
Зазначу також, що актуальність Сковороди проявляється в умовах сучасної технологічної цивілізації. Адже вкрай важливий аспект його спадщини (він тут надихається античними прикладами) полягає в тому, що він, по суті, кидає виклик суспільству споживання, а шлях самопізнання означає розрізнення справжніх та позірних цінностей людського життя, відмову від усього зайвого й неважливого, гармонійні стосунки з іншими людьми і природою.

Г.С. Сковорода став легендарною особистістю ще за свого життя, і хоча він не друкував своїх творів, його рукописи читали, зберігали й переписували. Складені ним вірші та пісні поширювалися і з часом починали сприйматися як народні твори. Пам'ять про Григорія Сковороду зберігалася з покоління в покоління серед слобожанського дворянства, що підтримувало інтерес до українських старожитностей та стимулювало культурний і освітній розвиток регіону.

Цьому сприяла також діяльність Сковороди як мандрівного філософа. Мудрецем-мандрівником він ходив селами, розмовляв з простими людьми, переконуючи їх у тому, що справжнє щастя людини не в багатстві чи тілесній насолоді, марнославстві або честолюбстві, а в гармонійному поєднанні того,

Перше академічне зібрання творів Г.С. Сковороди (за редакцією академіка Д.І. Багалія, Харків, 1894)

Важливим етапом осмислення творчості Г.С. Сковороди та розбудови культурної ідентичності незалежної України стала книга академіка НАН України М.В. Поповича (2007)

що відповідає духовним вимогам людини, і того, що служить інтересам загалу, загальному Благополучію. І тут потрібна єдність — «Божественное Супружество» «Премудрости» і «Добродѣтели». Причому «премудрость» постає тут метафорою як «остро-дално-зрительной орлиной глаз», а «добродѣтель» — «как Мужественныя Руки». На ці символи-метафо-

ри натрапляємо в «Разговоре Пяти путников о истинном щастии в жизни». Про це йдеться і в «Баснях Харьковских» та інших творах.

Предметом наукового дослідження творчість Г.С. Сковороди стає після видання першого академічного зібрання його творів, здійсненого до 100-річчя його смерті академіком Дмитром Івановичем Багалієм (Харків, 1894). В період національного відродження XIX–XX ст. Г.С. Сковорода стає одним із символів України, його ім'я посідає чільне місце серед видатних діячів минулого, які збагатили філософську думку та літературу України і заклали основи української культурної традиції. Значущість постаті Григорія Сковороди для української інтелектуальної історії в 1960–1980-х роках сприяла розвитку академічних досліджень з історії його *alma mater* — Києво-Могилянської академії та її значення для української культури й освіти, що зрештою заклало основу для відновлення Києво-Могилянської академії на початку 1990-х років.

Зі здобуттям Україною незалежності постать Г.С. Сковороди стає невід'ємним складником української національної ідентичності, його твори вивчають у школах та університетах, його ім'ям називають вулиці в населених пунктах усіх куточків України. Ім'я Г.С. Сковороди присвоєно Інституту філософії НАН України та двом педагогічним університетам — Харківському та Переяслав-Хмельницькому; його спадщину вивчають кілька наукових центрів (Київ, Харків, Переяслав-Хмельницький), які регулярно проводять наукові конференції; музейні комплекси, присвячені Г.С. Сковороді, в Переяславі-Хмельницькому та Сковородинівці стали не лише популярними туристичними локаціями, а й непересічними осередками культурного життя.

Упродовж усього існування НАН України її науковці посідали провідні позиції у збереженні та дослідженні спадщини видатного українського мислителя. Варто зауважити, що обидва повні видання творів Г.С. Сковороди (1961 та 1973 рр.) були підготовлені зусиллями співробітників Інституту філософії АН УРСР. Видатну роль у цьому процесі відіграли

вчені НАН України Володимир Іларіонович Шинкарук, Микола Матвійович Сулима, Іван Васильович Іваньо, Марія Василівна Кашуба, Олекса Васильович Мишанич, Ісай Аронович Табачников та багато інших. Важливим етапом осмислення творчості Г.С. Сковороди та розбудови культурної ідентичності незалежної України стала книга директора Інституту філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України академіка НАН України Мирослава Володимировича Поповича «Григорій Сковорода: філософія свободи» (2007).

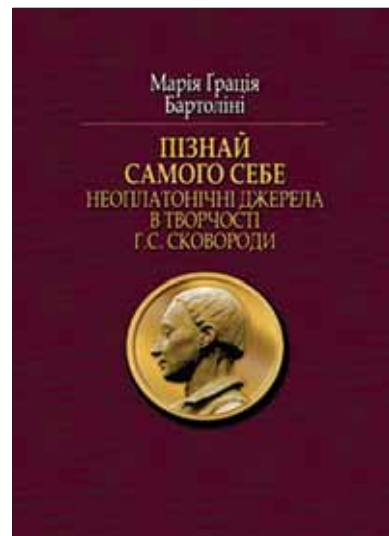
Завдяки співпраці науковців НАН України (Інститут філософії ім. Г.С. Сковороди, Інститут літератури ім. Т.Г. Шевченка), Харківського національного педагогічного університету ім. Г.С. Сковороди та Канадського інституту українських студій (Едмонтон) 2011 р. було видано «Повну академічну збірку творів» Г.С. Сковороди за редакцією Леоніда Володимировича Ушкалова.

Постаттю та творчістю Г.С. Сковороди активно цікавляться зарубіжні вчені, книги про нього й окремі його твори опубліковано багатьма мовами світу. Особливо слід відзначити праці німецького професора Роланда Піча, який відомий не тільки своїми розвідками з філософії Сковороди, а й перекладами творів мислителя німецькою мовою. Своєю чергою ми в Україні також уважно стежимо за світовою сковородіаною, популяризуючи дослідження, присвячені Григорію Сковороді. Зокрема в Інституті філософії ім. Г.С. Сковороди НАН України разом з Інститутом літератури ім. Т.Г. Шевченка НАН України започатковано довгостроковий проєкт — серію видань «Skovoroda World Studies» / «Світові сковородинські студії». У рамках цього проєкту 2017 р. у видавництві «Академперіодика» опубліковано книжку італійської дослідниці Марії Грації Бартоліні «Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г.С. Сковороди», яка 2018 р. здобула премію імені Івана Франка; підготовлено до друку працю польського науковця Міхала Тадеуша Гандзеля «Теорія пізнання самого себе Григорія Савича Сковороди. Історико-філософські студії». Готується до

Повна академічна збірка творів Г.С. Сковороди (за редакцією Л.В. Ушкалова, 2011)

Дослідження Марії Грації Бартоліні «Пізнай самого себе. Неоплатонічні джерела в творчості Г.С. Сковороди», 2017 р.

друку книжка німецької дослідниці Елізабет фон Ердман «Несхожа схожість. Онтопоетика українського філософа Григорія Сковороди (1722–1794)».

Разом з тим, сучасний етап розвитку сковородинознавства зумовлений не лише попередніми дослідженнями, а й вимогами сьогоденного розвитку філософії. Так, важливо суттєво уточнити й розглянути в сучасному контексті окремі сторони життя і творчості Г.С. Сковороди, зокрема містично-релігійний

Творчістю Г.С. Сковороди активно цікавляться зарубіжні вчені, книги про нього і окремі його твори публікують англійською, німецькою, французькою, італійською, польською, російською та іншими мовами

аспект його творчості, її зв'язок з античною культурою, її місце в різноголосі європейської філософії того часу, що може істотно увиразнити наші уявлення не лише про Г.С. Сковороду, а й про інтелектуальну історію України в європейському контексті культурного та духовного розвитку.

Традиція діалогу також потребує подальшого розвитку, адже вона великою мірою споріднена з нашою культурою, є «сродною» їй. І нам є у кого навчатися цьому — в українського Сократа, у Григорія Сковороди. Отже, нам треба також розвивати неосократичний діалог, спираючись і на сучасну європейську тенденцію «реабілітації практичної філософії» (примат діалогічно-практичного розуму над монологічно-теоретичним і технічним), і на традицію сквородинського діалогу, *реконструюючи* його з огляду на сучасні реалії, тобто з огляду на потребу й необхідність внутрішнього ді-

логу особистості і суспільного діалогу як аргументативного дискурсу.

Це означає, що слід започаткувати й розвивати **неосковородинський діалог**, навчаючи самих себе і всіх інших не тільки здатності слухати й чути одне одного, а й здатності аргументувати, «здатності до публічного застосування розуму», тобто критичного мислення в аргументативному діалозі задля утвердження в суспільстві габітусу розуму.

Подальша актуалізація, практичне застосування і розвиток методології сократичного діалогу Сковороди стане також складником сучасного філософування в контексті розвитку світової філософії. Отже, спадщина Г.С. Сковороди, до якої належать філософські трактати і діалоги, вірші, байки, листи, а також музичні твори й переклади, має філософське, педагогічне, художнє та мистецьке значення, вкрай важливе для української культури і сьогодні.

Зауважу також, що заходи з відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Савича Сковороди мають не лише наукову, культурну, просвітницьку, а й ідеологічну значущість у нашому національно-державному будівництві, зокрема ці заходи мають бути спрямовані проти спроб привласнення спадщини великого філософа ідеологами «руського мира», проти використання його імені в пропаганді квазі-наукових концептів «первого русского философа», «братских народов», «одного народа» тощо. Ще раз хочу наголосити: Григорій Сковорода — український мислитель, сучасний, як ніколи!

Дякую за увагу!

За матеріалами засідання підготувала О.О. Мележик